

Оптимізація процесу виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: пошук підходів

Олена СТОЛЯРЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського

Гуманістичні та демократичні тенденції розвитку українського суспільства, інтеграція у світове співтовариство, долучення до розв'язання глобальних проблем людства зумовили об'єктивне зростання ролі моральних засад, що визначають поведінку людини, її життєву позицію, і потребу в суттєвих змінах освітніх пріоритетів, спрямуванні зусиль на виховання у молоді ціннісного ставлення до людини. Школа моделює майбутнього громадянина, визначає його життєво важливі пріоритети і цінності, що потребує розроблення концептуальних засад і практичних рекомендацій з питань виховання особистості відповідно до глобальних гуманістичних тенденцій, спрямованих на усвідомлення цінності життя.

Дослідження в цьому напрямі спрямовані на створення та апробацію інноваційних моделей, ефективних форм і методів гуманістичного виховання учнів. Для сучасної психолого-педагогічної науки характерними є обґрунтування гуманістичних засад і методології проектування освітнього простору, виявлення ефективних методик і шляхів оптимізації діяльності у вирішенні поставлених завдань, пошук і впровадження новітніх форм побудови виховного процесу, в якому провідна роль належить формуванню ціннісного ставлення до людини, що сприяє моральному, інтелектуальному і фізичному розвитку особистості, забезпечення продуктивних умов соціалізації та підготовки особистості до самостійного життя (Г.Балл, І.Бех, А.Бойко, М.Боришевський, І.Бужина, О.Вишневський, С.Гончаренко, М.Казакіна, М.Нікандров, Ж.Омельченко, Л.Попов, О.Савченко, В.Скиба, Ф.Стефанюк, О.Сухомлинська, А.Сущенко, С.Тищенко, Н.Трофимова). В основі досліджень лежать ідеї діалогізму та діалогової концепції (М.Бахтін, В.Біблер, О.Мейєр); підходи, що характеризують і пояснюють процес соціалізації учнів (Б.Вульф, І.Кон, А.Мудрик, Л.Новікова, М.Рожков); теорія соціальної установки (О.Леонтьєв, В.М'ясищев, Д.Узнадзе, В.Ядов); сукупність ідей про взаємодію носини із «значущими іншими» (референтивні) (Б.Ананьєв, Л.Божович, А.Кронік, Б.Ломов, М.Обозов, О.Петровський, Б.Поршев); етичні ідеї про непро-

тивлення злу насильством, а також філософські погляди щодо ненасильства і ненасильницького руху (Р.Апресян, М.Ганді, А.Гусейнов, Г.Джибладзе, Р.Ілюхіна, А.Калінін, Б.Картер, С.Малков, А.Огурцов, М.Степанянц, В.Стьопін, Л.Толстой, Г.Торо, Е.Хардт, Дж.Шарп, Н.Шкловер); ідеї педагогіки ненасильства (А.Козлова, В.Маралов, В.Сітаров); педагогіки культури миру (М.Кабаченко, Є.Соколова, З.Шнекендорф); методика навчання миролюбності (М.Ліпман); концепція виховання толерантності (Г.Солдатова, Є.Клепцова, А.Байбакова); основні положення про права людини (М.Думмет, Й.Йовел, Р.Крісті, Г.Кунг, М.Моришина та ін.); концепція представників гуманістичного напрямку в педагогіці (К.Вентцель, С.Гессен, В.Сухомлинський, К.Ушинський, Ш.Амонашвілі).

У результаті аналізу ситуації у загальноосвітніх навчальних закладах, пов'язаної з проблемами морального розвитку школярів у процесі зміни пріоритетів, парадигм, ціннісних орієнтацій, постало завдання пошуку оптимальних шляхів педагогічного впливу на учнів. У зв'язку з цим у нашому дослідженні розглядається питання розроблення методики оптимізації процесу формування ціннісного ставлення до людини, від чого залежатиме ефективність гуманістичного виховання шкільної молоді. Оптимізація навчально-виховного процесу є «неперехідною загальною інновацією, що стоюється педагогічної системи в цілому» [9, с. 13].

За теорією Ю.Бабанського, оптимальним можна вважати навчально-виховний процес, що відповідає водночас таким критеріям: а) зміст, структура й логіка його функціонування забезпечують ефективно та якісно вирішення завдань виховання й розвитку школярів відповідно до державних програмних вимог на рівні максимальних можливостей кожного учня; б) досягнення поставленої мети відбувається без порушення норм витрат часу, що запобігає фактам перевтоми вихованців і вчителів [1, с. 60]. На думку науковця, методологічною основою оптимізації є системний підхід, що потребує розгляду всіх компонентів виховного процесу в єдності закономірних взаємозв'язків, опори на загальну теорію управління складними динамічними системами.

Ми керувалися тим, що оптимізація ґрунтується на філософській категорії міри і заперечує абсолютизацію тих чи інших компонентів педагогічної системи, завищення або заниження темпів діяльності, її складність тощо та потребує вибору саме оптимальної міри їх застосування. Головними мотивами пошуку нами найбільш вдалої гуманістичної технології для виховання у школярів у загальноосвітньому навчальному закладі ціннісного ставлення до людини були: *по-перше*, вдосконалення національної системи освіти, а також прагнення до інтеграції у світове співтовариство, мирне співіснування з іншими народами на основі принципів толерантності; *по-друге*, нова філософія виховання (зміна пріоритетів, парадигм, ціннісних орієнтацій на користь гуманізму); *по-третє*, створення системи оптимально доцільного й ефективного, поетапного виховання ціннісного ставлення до людини в учнів різних вікових категорій.

Набуття молоддю умінь та навичок системного саморозвитку та особистісної самореалізації, що має чітко окреслений соціальний вимір, становить сьогодні основний зміст розвивального навчання і гуманістичного виховання у загальноосвітній школі [9, с. 16]. Навчальний заклад допомагає входженню учня в контекст сучасної культури, становленню гуманної особистості як стратега життя. Нині його можна назвати школою культури життєвого самовизначення. У вихованців формується розуміння того, що навчитися жити – означає виробити власну гуманістичну позицію, світогляд, ціннісне ставлення до себе та інших.

Обрані форми, методи і виховні технології спрямовані на допомогу учневі у складанні життєвої програми, проекту (власне проектування майбутнього), пізнанні себе (самопізнання), оцінюванні себе (самооцінювання), визначенні свого життєвого кредо, мети (розуміння цілей і життєвої стратегії), здійсненні самоаналізу (рефлексії) і, звичайно, плануванні діяльності задля досягнень своїх цілей, формуванні готовності робити відповідальний життєвий вибір. Адже, як слушно зазначається у класичній педагогіці, де немає ланцюжка самостійно пройдених вихованцями шести етапів: *мета – мо-*

тив – дія – засіб – результат – оцінка (до цього треба додати ще *рефлексію*, що є обов'язковою на кожній стадії організації педагогічного процесу), там не може бути й мови про освітньо-виховну діяльність, яку ми розуміємо як активність, спрямовану на досягнення особистісно або громадсько значущого результату. Для цього можна використати якнайширший арсенал виховних засобів. В.Селіванов до них відносить усе те, що використовує індивід для засвоєння культурних надбань, усього людського досвіду [10]. А це можливо насамперед шляхом диференційованого використання різних видів діяльності, які забезпечують як відповідну міру засвоєння знань, так і певний рівень їх використання.

Досить поширеною є думка, що засобом виховання може бути будь-який об'єкт середовища чи життєва ситуація, яка спеціально включена у виховний процес, тобто усе те, що нас оточує, звичайно, крім нас самих – людину не можна використовувати як засіб. Основними «зряддями праці» у вихованні є моральні й естетичні почуття, знання, переконання, ідеали, характер, воля та інші якості і властивості особистості, які не сприймаються органами чуття. Але головним засобом виховання є діяльність учня. Формування моральної якості особистості відбувається у результаті духовної діяльності, «праці душі»: емоційного сприйняття, перероблення його у свідомості й формулювання висновків для себе, але аж ніяк не внаслідок прямого впливу матеріальних предметів на органи чуттів. Учня виховує та діяльність, яка викликає у нього відповідні почуття і ставлення [там само].

У вихованні використовується фактично увесь предметний світ, який оточує вихованця. Але не усі ці предмети є засобами виховання, вони включаються у виховний процес лише як елементи середовища існування і перетворюються в діяльності (зовнішній і внутрішній, фізичній і духовній). До засобів можна віднести усі предмети, пристосування, дії, знання, за допомогою яких досягають поставленої мети [2, с. 16]. У І.Харламова «засоби виховання – це ті конкретні заходи чи форми виховної роботи (бесіди, збори, вечори...), види діяльності учнів (заняття, гуртки, конкурси...), а також предмети (картини, кінофільми), які використовуються в процесі реалізації того чи іншого методу» [12, с. 320].

Отже, засобами виховання можна вважати доцільно організовані методичні шляхи вирішення виховних завдань. Ними можуть бути предмети, що використовуються у вихованні (наочні посібники, книги, радіо, телебачення, диски з відеозаписами, комп'ютерна техніка), види діяльності (використання засобів мистецтва, живе слово учителя, ігри, громадська, соціально корисна, фізкультурно-спортивна робота, самодіяльність) [7, с. 49]. Але наймогутнішим виховним засобом є спілкування як взаємодія з іншими. Індивід завжди відчуває у ньому потребу. В основі спілкування лежить базова органічна потреба будь-якого живого організму в діяльності. Оскільки людина істота суспільна, то

її сутність реалізується і розвивається лише у громадській діяльності, а основу будь-якого її виду становить спілкування з іншими людьми. Спілкування забезпечує обмін інформацією, взаємодію під час спільної діяльності (функціонально-рольовий аспект), сприйняття людьми один одного (особистісний аспект – співпереживання, емоційний контакт, розуміння).

Багатократне повторення дій як спосіб реагування на певні ситуації взаємовідносин з іншими людьми сприяє тому, що вихованець закріплює їх і перетворює на звичні форми поведінки. Застосовуючи дії у напрямі їх ускладнення та удосконалення, людина змінює себе: оволодіваючи звуками, словами, вона розвиває мову і мислення; поступово розширює коло спілкування – від тих, хто її слухає і слухається, до тих, хто її переконує у важливості своїх цінностей і необхідності поважати їхню гідність, як і будь-кого іншого. Вона виховує у собі сміливість, настирливість, уміння переконувати та інші якості особистості й реалізує себе в системі міжособистісних відносин. З допомогою спілкування у людини відбувається інтеріоризація зовнішніх дій і екстеріоризація внутрішнього (власного) життя. Спілкування є обов'язковою умовою пізнання, формування емоційного відгуку на дійсність і визначення поведінки у ній [10].

У процесі співпраці з учнем і організації його спілкування з іншими учитель цілеспрямовано впливає на предметну, розумову й емоційно-душевну діяльність вихованця. Тим самим спілкування перетворюється на засіб виховання, стає педагогічним. М.Каган у своїй класифікації виокремлює такі види педагогічного спілкування: матеріально-практичне, духовно-інформаційне і практично-духовне [4]. По-перше, особливістю такого спілкування є те, що вихователь впливає на особистість у цілому чи на формування її якостей у власній діяльності, відповідно спрямовуючи процес, змінюючи ситуацію. По-друге, воно обов'язково має виховний характер і передбачає вирішення педагогічних завдань. Цінним є опосередкований вплив, коли вихователь організовує діяльність вихованця і спрямовує свої зусилля не на вплив на нього, навіть за умови прямого контакту, а на те, що він має засвоїти, на якості, які повинен сформувавати, на цінності, в яких він повинен певним чином орієнтуватися. Треба врахувати і той факт, що спілкування є не лише самостійним видом діяльності, а й обов'язковою складовою усіх інших її видів (навчання, гри, праці). Усі ці види діяльності мають суспільний характер: здійснюються для інших чи разом з людьми або залежно від думки, волі, умов, які створюються ними, зважаючи на їхню оцінку.

Ціннісне ставлення до людини є одним із факторів конструктивного спілкування. Й.Герbart основними джерелами знань вважав досвід і спілкування; корінними станами душі – пізнання і почуття причетності, до першого людина приходить за допомогою досвіду, до другого – за допомогою

спілкування [5, с. 336–359]. Провідне ж завдання гуманістичного виховання – навчитися жити разом, взаємодіяти, співпрацювати на основі ціннісного ставлення до людини і принципів толерантності. А для цього необхідно: розуміти іншого і відчувати взаємозалежність, усвідомлювати чужі проблеми і погляди; сприймати різні моделі життя, володіти навичками співіснування; знати і цінувати інші культури; уміти вести діалог; сприяти взаєморозумінню між учасниками взаємодії, виробленню відповідних норм і правил спільного життя.

Тракування «методу виховання як способу впливу на свідомість, почуття, волю, поведінку і систему відносин учня» [7, с. 49], а методів виховання – як «сукупності специфічних способів і прийомів виховної роботи, які використовуються у процесі формування особистісних якостей для розвитку мотиваційної сфери, формування потреб, свідомості вихованців з метою вироблення навичок і звичок поведінки, а також для її корекції і удосконалення» [12, с. 320] допомогло нам дійти висновку, що модель методики оптимізації процесу виховання ціннісного ставлення до людини базується на цілісному підході. Ми розглядали методи як рух від випадково-ситуативного прояву гуманістичних рис особистості, через визнання можливих дружніх стосунків, які пропонуються учителем, до доброзичливих взаємин у малій групі, становлення ціннісного ставлення до людини, яке виходить за її межі, готовності до самоудосконалення. Адже загальновідомим є факт, що «рушійними силами виховного процесу є протиріччя між набутим досвідом поведінки та новими потребами в ній, між потребами в поведінці та можливостями і способами їх задоволення», а це спонукає особистість до морального удосконалення [7, с. 41]. Зміст виховної діяльності, за логікою концепції нашого дослідження, охоплює: формування уявлень вихованця про себе як про унікальну, неповторну, самоцінну особистість; розвиток уявлень про інших людей на основі зіставлення себе з ними, визначення схожості й відмінностей; повідомлення знань про навколишній світ відповідно до експериментальної програми (особливості культури, побуту, укладу сімейного життя тощо); виховання активної життєвої позиції, яка базувалася б на принципах гуманізму.

Щоб оптимізувати процес виховання у школярів ціннісного ставлення до людини, ми використовували кращі здобутки вітчизняних і зарубіжних педагогів. Для цього у виховній роботі, крім усього іншого, ми керувалися принципами концепції Г.Солдатової [11].

По-перше, ми спиралися на принцип *мультикультуралізму*, в основі якого лежить комплекс ідей, цінностей і дій, що сприяють рівноправному і взаємовигідному співіснуванню на одній території людей, представників різних культур, етнічних та соціальних груп. У практичному плані це означає вироблення спільних правил і норм взаємодії в єдиному економічному, правовому і соціальному

полі. Реалізація цього завдання і полягає у вихованні у школярів ціннісного ставлення до людини, на основі чого у підростаючого покоління формується соціальна компетентність, складовими якої є знання і вміння будувати позитивні партнерські стосунки з людьми, які не схожі між собою за расовими, етнічними, релігійними, соціальними і світоглядними ознаками. Як один зі шляхів оптимального вирішення цього завдання нами був запропонований тренінг «Ми різні, але ми рівні», що полягав в уявній міжкультурній подорожі, досвід участі в якій сприяє виробленню навичок адаптації особистості в навколишньому світі, розумінню єдності людства і розмаїтості культур, формуванню переконань у необхідності орієнтування на гуманістичні цінності у будь-яких видах спільної діяльності.

По-друге, ми зважали на принцип *синергізму*, що передбачає об'єднання зусиль навколо проблеми оптимізації гуманістичного виховання молоді. Адже розуміння *синергетики* як «науково-філософського принципу, згідно з яким природа, світ, соціум, економічні процеси розглядаються як самоорганізована комплексна система переходу складних систем із невпорядкованого стану у впорядкований», допомагає у розкритті таких зв'язків між окремими їх елементами, «за яких їхня сумарна дія в рамках системи перевищує просту сумарну дію ефектів кожної окремо взятої складової», дає змогу визначити провідну ідею «цільової детермінації процесу розвитку» [13, с. 70]. Реалізація ідеї синергізму передбачає спільну діяльність, спрямовану на об'єднання альтруїстів і егоїстів, прагматиків і романтиків у розумінні проблем формування гуманістичної самосвідомості у кожного громадянина. Необхідність формулювання таких завдань демонструє складність реалізації процесу виховання ціннісного ставлення до людини на практиці у зв'язку з поєднанням несумісного. Визначеність у цій проблемі, яка торкається сфери цінностей, цілей, сенсу людського буття, стратегії життєдіяльності, слугуватиме базовим орієнтиром для вироблення програми дій у різних сферах суспільного й особистісного розвитку.

По-третє, важливим принципом виховання у школярів ціннісного ставлення до людини став *пошук альтернативної етики*, змістом якої є захоплення прагнення до цілісності та інтегрованості особистості. У цьому контексті перед вихованцем насамперед постає проблема прийняття своїх негативних рис. Така позиція означає не так витіснення поганих характеристик власного «Я», як прийняття світу і себе в ньому в усьому різноманітті позитивного і негативного, приємного і неприємного, звичного і незвичного, розуміння унікальності й цінності кожного.

Четвертим принципом як керівництвом до дії стала *умова формування активної життєвої позиції, спрямування зусиль на викорінення зла, недопущення насильства, жорстокості, нетерпимості до вчинків та поглядів різних людей*. Мається на

увазі сприяння не тільки «підвищенню психологічної стійкості особистості» [3, с. 143], а формування норм гуманної поведінки і загальної установки на прийняття іншого, розвиток активної толерантності, що передбачає позитивну спрямованість, креативність, справедливість в оцінюванні себе та іншого, здатність контролювати свої вчинки в стосунках з людьми відповідно до формули: розуміння і прийняття плюс співпраця і дух партнерства [11].

Реалізація зазначених принципів, по суті, сприяє виробленню життєво необхідних соціальних навичок учнів, дає змогу оволодіти складним мистецтвом жити в злагоді з собою та іншими: йдеться про вироблення вмінь у налагодженні позитивної взаємодії, конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, засвоєння способів успішної комунікації, формування соціальної адекватності й компетентності, соціально-психологічної стійкості, соціальної чутливості, розвиток здатності до емпатії, співчуття, корекції самооцінювання, почуття власної гідності й поваги до досягнень інших, аналіз і пізнання свого «Я» і свого «Я серед інших».

В основі розроблення ефективної методики організації виховної роботи в експериментальних школах за програмою нашого дослідження лежали також принципи кооперованої освіти учнів, що здійснюється на засадах співробітництва за допомогою дивертисивних засобів групової роботи. Вони ґрунтуються на ідеях нової філософії конструктивізму й постмодернізму, що є методологічною основою освітньої політики, «філософією людства у XXI ст.» [9, с. 28]. Зміст цієї методики зводиться до підготовки відповідальних за майбутнє цивілізації, а отже, гуманних, творчих, активних громадян, які шанують дивертисивність (різноманітність поглядів, культур, методів), діалог культур і спільні зусилля у пошуках істини та отриманні нових знань. Згідно з цією методикою, технології просвітницької і виховної роботи, що проводилася в експериментальних класах і полягала у поширенні людинознавчих знань, формуванні гуманістичних цінностей, вихованні ціннісного ставлення до людини, ґрунтувалися не лише на кооперованому навчанні, методах критичної педагогіки, педагогічної антропології, аутентичної та етнічної бесіди, а й презентації проектів і використанні багатьох інших інноваційних форм та методів морального виховання особистості. Головне, що має бути наявним, за вимогами нашого експерименту, – це партнерство, співробітництво, коопероване навчання у засвоєнні людинознавчих знань за допомогою дивертисивних засобів групової роботи, що ґрунтуються на взаємодопомозі учнів, кожний із яких зберігає свою власну ідентичність.

Важливим є те, що основу такої діяльності становить міжособистісна суб'єкт-суб'єктна взаємодія. Як тип комунікації в системі «педагог – учень» вона є інноваційним засобом удосконалення процесу формування й розвитку особистості в освітньо-виховному просторі, а її учасники розглядаються

в контексті спільної діяльності, спрямованої на формування у школярів системи моральних знань, здатності до гуманної поведінки, творчого потенціалу, активної громадянської позиції. При цьому сполучною ланкою взаємодії є інтерактивні методи (певні кооперовані структури), що мають забезпечити умови ефективного процесу гуманістичного виховання. Будь-яка кооперована діяльність має специфічну структуру (іншими словами, конкретний порядок, алгоритм дій). У навчально-виховному процесі ми використовували як прості, так і більш складні кооперовані структури. При застосуванні будь-якої з них змінюється зміст, але процедура залучення до цієї діяльності вихованців залишається тією самою.

Алгоритм методики кооперованої структури «Думай – Працюй у парі – Ділись думками» полягає в тому, що кожен учасник спілкування обмірковує, а потім представляє свій варіант вирішення ідеї, справи, ситуації партнерові, з яким потім його обговорює [4]. Як відносно проста структура, що впроваджується досить швидко, ця структура може застосовуватися за будь-якої форми взаємодії. Зокрема, вона зручна для залучення всіх учнів до дискусії під час ознайомлення з новим матеріалом.

«Формулюй – Ділись – Слухай – Створи» – подібна до попередньої структура, в якій учасники команди спочатку особисто формулюють своє бачення проблеми, кожний проговорює його зміст уголос (ділиться) та слухає думки інших [13]. Потім усі разом складають повне уявлення про ситуацію чи явище або формулюють перспективу розв'язання проблеми шляхом обговорення та розроблення (уточнення). Ця структура також широко застосовується. Для розгляду проблеми учні утворюють пари, обговорюють послідовні питання з конкретної теми. Кожна пара ознайомлюється з думками іншої, потім зусилля спрямовуються на вироблення спільного варіанта.

Використання сфокусованих, короткочасних цільових розмов, неформальних кооперованих навчально-виховних структур, таких як «Думай – Працюй у парі – Ділись думками» та «Формулюй – Ділись – Слухай – Створи», дає можливість створити вже на початку роботи кооперовані рівні стосунки між вихованцями. Коли вони почнуть вчитися працювати спільно над більш складними колективними завданнями, ці неформальні структури можуть бути використані для полегшення групової взаємодії. Основними елементами кооперованого навчання є позитивна взаємозалежність, особиста відповідальність, особистісна взаємодія, вироблення соціальних навичок, груповий процес [10, с. 29]. Прості його види представлені у нас такими навчально-виховними структурами, як «Думай – Працюй у парі – Ділись думками», «Скажи і переключися», «Круглий стіл», «Навчання разом», «Внутрішнє/зовнішнє коло», «Триступеневі інтерв'ю», «Кути», «Складаємо картинку». Більш складними видами були: «Графіті», «Групові дослідження», тести, ігри,

турніри тощо. Розвиток кооперованих навичок та умінь учнів був для нас надзвичайно важливим завданням. При формуванні ціннісного ставлення до людини робота в команді, колективні творчі справи, сам зміст діяльності, до якої ми залучали школярів, вчили партнерства, розуміння інших.

Д.Джонсон і Р.Джонсон відносять до групи кооперованих навичок три таких види: формувальні, функціональні й рольові [13]. *Формувальні* – це початкові навички, що є передумовою ефективного функціонування групи. Вони передбачають рух до кооперованих груп; перебування зі своєю групою; розмову тихим голосом; підбадьорювання й сприяння кожному учаснику в його діяльності. *Функціональними* називають уміння учнів, які є необхідними для участі в груповій роботі. Вони охоплюють формулювання директив; висловлення підтримки та прийняття ідей інших; прохання про допомогу й пояснення, коли в цьому виникає потреба; пропонування допомоги; передавання енергії групі, якщо вона починає втрачати робочий темп; уміння описувати почуття, особливо коли виникає проблема, яку необхідно розв'язати. До *рольових* учнів зараховують уміння, необхідні для виконання різних ролей: учня, який підбиває підсумки роботи; коректора, який перевіряє правильність зробленого; збирача інформації та пояснень від членів групи; помічника, який допомагає іншим краще оволодіти матеріалом; експерта, який аналізує міркування, котрі обґрунтовують хід мислення членів групи.

Позитивним у кооперованому навчанні є те, що така форма роботи згуртовує учасників; змушує відчувати відповідальність за успіх товариша; відбувається обмін думками; досягається різнобічність бачення предмета дослідження. Робота в кооперованих групах дає можливість порівняти свої знання з досягненнями товаришів; виявити організаторські здібності; навчитися відповідальності. Умовами для успішної роботи кооперованої групи можуть бути: психологічна сумісність учасників; приблизно однакові інтелектуальні здібності; можливість відповідати не за вибором вчителя, а за рекомендацією групи. Коопероване навчання сприяє академічним досягненням, кращому прийняттю учнями дивертисивних оточень, поліпшенню ставлення до школи, до інших людей, формуванню позитивної «Я-концепції», виробленню навичок міжособистісного спілкування на гуманістичних засадах.

Методика оптимізації процесу виховання ціннісного ставлення до людини, яку ми застосовували в експериментальній роботі з учнями, базувалася переважно на принципах *інтерактивної взаємодії* [6]. Уже на початку спільної роботи з учителями експериментальних шкіл ми зіткнулися з деякими труднощами. Незважаючи на те, що термін «інтерактивна педагогіка» був запропонований німецьким дослідником Гансом Фріцом ще у 1975 р., не всі класні керівники, з якими ми працювали, розуміли його суть, хоча інтуїтивно відчували переваги. Слова «інтерактивність», «інтерактив» прийшли до нас

з англійської мови: *inter* – поміж-, серед-, взаємо-, *act* – діяти, отже, *interact* – взаємодіяти, тобто інтерактивність – це взаємодія учнів (що спочатку може відбуватися через бесіду, діалог), спрямована на організацію спільної діяльності. Відповідно, «інтерактивним може бути названий метод, завдяки якому той, хто навчається, є учасником, який здійснює щось: говорить, управляє, моделює, малює тощо, тобто не виступає лише у ролі слухача, спостерігача, а бере активну участь у тому, що відбувається» [9].

Сутність інтерактивного виховання полягає в тому, що навчально-виховний процес відбувається в умовах постійної, активної взаємодії всіх учасників. Це співтворчість, колективна (групова) співпраця, де і учень, і вихователь є рівноправними, рівнозначними суб'єктами виховного процесу, розуміють, чим вони займаються, рефлексують щодо того, що знають, уміють, здійснюють. Педагог є організатором, консультантом, фасилітатором виховного процесу, ніколи не «замикає» його на собі. Інтерактивні методи ми називаємо способами цілеспрямованої міжсуб'єктної взаємодії учителя й учнів, яка відбувається з метою створення оптимальних умов для повноцінного розвитку. Взаємодію розуміємо як безпосередню міжособистісну комунікацію, найважливішою особливістю якої є здатність людини «приміряти на себе роль іншої людини», уявляти, як її сприймає партнер зі спілкування або група, і відповідно інтерпретувати ситуацію та конструювати власні дії. Найважливішими у такому процесі є зв'язки між вихованцями, їхня співпраця. Жодний інший спосіб у вихованні не дає таких результатів в активізації зусиль учнів.

Як стверджують відомі фахівці в галузі кооперованої освіти Д.Джонсон, Р.Джонсон та К.Сміт, на відміну від інтерактивних методів роботи, такі широко застосовувані, традиційні форми сприймання і передавання інформації, як повідомлення чи лекція, не викликають посиленої уваги та інтересу у всіх слухачів. А це значно знижує результативність і рівень засвоєння матеріалу. Адже не усім вихованцям потрібна однакова інформація, і темпи оволодіння нею різні. Читання лекцій подобається лише тим, у кого провідним є слуховий канал сприйняття інформації [13].

У нашому розумінні педагогічна взаємодія – це взаємозумовлена діяльність педагога й учнів, що забезпечує можливість впливу на перебіг виховного процесу кожного з них. Це спільна робота, в якій результати досягаються взаємними зусиллями всіх учасників, які беруть на себе спільну відповідальність за реалізацію поставленої мети. Важливими атрибутами цього процесу нами були визначені: перебування учасників в єдиному часі й просторі, що забезпечує можливість особистих контактів; наявність спільної мети, очікуваного результату діяльності, який відповідає інтересам усіх і сприяє реалізації потреб кожного; планування, контроль, корекція і координація дій; розподіл єдиного процесу співпраці між учасниками; виникнення міжособистісних відносин.

Застосування інтерактивних методів забезпечує посилену педагогічну взаємодію, взаємовплив учасників виховного процесу через призму власної індивідуальності, особистого досвіду життєдіяльності, активну міжсуб'єктну комунікацію учителя і учнів (педагог – суб'єкт власної професійної діяльності – визнає за учнем позицію суб'єкта виховної діяльності). Інтерактивна педагогічна взаємодія завжди характеризується високим ступенем інтенсивності спілкування її учасників, їхньої комунікації, обміну діяльністю, зміною і різноманітністю її видів, форм і прийомів, цілеспрямованою рефлексією власної діяльності і взаємодії, що відбулася. Використання інтерактивних методів дає змогу реалізувати ідею співробітництва тих, хто виховує, навчає правил людського співіснування, і тих, хто навчається, сприяє оздоровленню психологічного клімату, конструктивній взаємодії, створенню доброзичливої атмосфери.

У цілому інтерактивну педагогічну взаємодію, використання інтерактивних методів ми спрямовували на зміну, удосконалення моделей поведінки і діяльності учасників виховного процесу. На основі досвіду багаторічної викладацької діяльності та порівняння різних методів виховання, аналізу відгуків учителів і осмислення результатів власної експериментальної роботи ми дійшли висновку, що саме інтерактивне навчання у виховній роботі допомагає учням стати іншими – вільними у спілкуванні, толерантними, оптимістично налаштованими, готовими до подолання життєвих труднощів і розуміння проблем інших людей, що поєднується з бажанням допомогти і підтримати. Їм легше аналізувати ситуацію, керуватися гуманістичною логікою у підтримці слабшого, визначати демократичні засади життєвлаштування. Крім того, в інтерактивному процесі відбувається не просто розгляд заданої моральної проблеми, а розгортається «саме життя», де учасники «проживають» конкретну подію, що спланована, структурована, сконцентрована. Усе відбувається «тут і тепер», а не розтягнуто в часі. Далі усе, про що йшлося, рефлексується і знаходить емоційний відгук у вихованців, на основі чого зароджуються і розвиваються благородні гуманістичні риси характеру (співчуття, милосердя, відчуття причетності до долі іншого, доброзичливість і турботливість, тобто усі складові, які виливаються у ціннісне ставлення до людини).

Здійснюючи дослідження, ми визначили такі змістові напрями виховної роботи: а) розвиток уявлень молодих людей про себе як про унікальну, неповторну особистість; б) формування вихованцями думки про інших на основі зіставлення себе з ними, визначення схожості і відмінностей; в) отримання знань з людинознавства, про людину і світ, який її оточує, відповідно до базової програми і на основі участі у роботі розробленого нами спецкурсу-гуртка «Людина – найвища цінність. Екологія людини», позакласної діяльності за експериментальною програмою виховної роботи «Школа – майстерня

гуманності»; г) виховання активної життєвої позиції з опорою на гуманістичні цінності. Серед факторів, що оптимізують процес саморозвитку та суспільно цінної самореалізації особистості, а отже, і гуманістичного виховання, нами були визначені: збагачення мотиваційної сфери морального зростання; оволодіння системою теоретичних знань з людинознавчої тематики, умінь, навичок кооперованого навчання, методикою самостійного та колективного пошуку; моделювання дієвого середовища в проєктивних технологіях роботи, гуманізація взаємовідносин в освітньому просторі.

Аналіз нашої виховної практики, спрямованої на реалізацію інтерактивної взаємодії, дав змогу визначити її провідні ознаки, серед яких насамперед можна назвати діалог, мисленнєву діяльність (поліфонію мислення), смислотворчість, міжсуб'єктні (суб'єкт-суб'єктні) відносини, свободу вибору, створення ситуації успіху, позитивність і оптимістичність оцінювання, рефлексію. Використання запропонованих моделей впровадження інноваційних форм і методів виховної роботи, що базуються на засадах інтерактивної взаємодії, є передумовою оптимізації процесу виховання у школярів ціннісного ставлення до людини.

Література

1. *Бабанский Ю.* Оптимизация процесса обучения / Ю.Бабанский. – М.: Просвещение, 1997. – 264 с.
2. *Вступ до соціальної роботи*: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Т.В. Семигіної, І.І. Миговича. – К.: Академвидав, 2005. – 304 с. (Альма-матер).
3. *Гурова О.М.* Теоретичний огляд проблеми шляхів формування толерантності у майбутніх психологів / О.М. Гурова // Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. – Серія соціально-педагогічна. – Випуск XI / за ред. Л.П. Мельник, В.І. Співака. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 266 с. – С. 141–149.
4. *Каган М.С.* Философия культуры. Становление и развитие. – СПб.: Санкт-Петербург. ун-т, 1995. – 524 с.
5. *Коваленко Є.І.* Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. / Уклад. і автори вступ. ст. Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна; за заг. ред. Є.І. Коваленко. – К.: Центр навч. літ., 2006. – 664 с.
6. *Ковынева М.В.* Методика активного обучения и воспитания / М.В. Ковынева. – Р. н/Д.: Феникс, 2005. – 320 с.
7. *Падалка О.С.* Педагогічні технології: навч. посіб. / О.С. Падалка, А.С. Нісімчук, І.О. Смолук, О.Т. Шпак. – К.: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 1995. – 256 с.
8. *Пометун О.* Інтерактивні методики та система навчання / О.Пометун. – К.: Шк. світ, 2007. – 112 с.
9. *Сазоненко Г.С.* Педагогічні технології / Ганна Сазоненко; упоряд.: Г.Кальченко, Т.Вороненко. – К.: Шк. світ, 2009. – 128 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).
10. *Селиванов В.С.* Основы общей педагогики. Теория и методика воспитания / В.С. Селиванов. – М.: Академия, 2000. – 294 с.
11. *Солдатова Г.У.* Жить в мире с собой и другими: Тренинг толерантности для подростков / Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, О.Д. Шарова. – М.: Генезис, 2000. – 112 с.
12. *Харламов И.Ф.* Педагогика: учеб. пособие / И.Ф. Харламов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1990. – 576 с.
13. *Johnson D. & Johnson R.* Cooperation and competition: Theory and research / D.Johnson & R.Johnson. – Edina, MN: Interaction Book Company, 1989.
14. *Silberman M.* Active Strategies. 101 Strategies to Teach Active Learning / M.Silberman. – Boston, London ets., 1996. – P. 5.

Анотації

Олена СТОЛЯРЕНКО

Оптимізація процесу виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: пошук підходів

У статті представлено науковий аналіз проблеми пошуку ефективних педагогічних засобів та методики оптимізації процесу виховання у молодих людей ціннісного ставлення до людини, створення у навчальних закладах сприятливих умов для гуманістичного виховання. Розглядаються моделі впровадження інноваційних форм і методів виховної роботи.

Ключові слова: оптимізація виховного процесу, гуманістична педагогічна технологія, засоби і методи виховання, інтерактивні методи, кооперована діяльність, інтерактивна взаємодія.

Елена СТОЛЯРЕНКО

Оптимизация процесса воспитания у школьников ценностного отношения к человеку: поиск подходов

В статье представлен научный анализ проблемы поиска эффективных педагогических средств и методики оптимизации процесса воспитания у молодежи ценностного отношения к человеку, создания в учебных заведениях благоприятных условий для гуманистического воспитания. Рассматриваются модели внедрения инновационных форм и методов воспитательной работы.

Ключевые слова: оптимизация воспитательного процесса, гуманистическая педагогическая технология, средства и методы воспитания, интерактивные методы, кооперированная деятельность, интерактивное взаимодействие.

Olena STOLYARENKO

Optimization of the process of teaching pupils the valued attitude to a person: searching approaches

The article is devoted to the scientific analysis of a problem dealing with the search of the effective pedagogical techniques and methods, which can optimize the process of teaching young people the valued attitude to a person, the creation of favorable conditions for humanistic education at schools. The models of introduction of innovative teaching methods and forms are presented in the article.

Keywords: optimization of the teaching process, humanistic pedagogical technology, techniques and methods of teaching, interactive methods, cooperative activities, interactive communication.